

i opise motiva iz niza naučnofantastičnih dela koja su analizirana. Sam autor navodi da on pokušava "da ukaže, u dijahronijskoj perspektivi, na izvesne trendove koji ukazuju na povezanost jednog tipa literarne prakse i opštih sociokulturnih tendencija. Analize nude jedno moguće čitanje pojedinih dela iz žanrovske produkcije, sa posebnim ovrtoom na ona ostvarenja u čiju su narativnu strukturu uključeni elementi 'istorijske tradicije"'. Ljiljana Gavrilović opaža da "autor tokom analize pokazuje kako se u domaćoj naučno-fantastičnoj produkciji tokom druge polovine osamdesetih godina, napuštaju motivi karakteristični za zapadne uzore i na scenu stupa koncept oneobičavanja sveta upotrebom motiva iz tradicije koja ima predznak 'nacionalna', bilo da je u pitanju ona 'folklorna' ili 'istorijska' – naznačeni proces je išao rame uz rame sa opštom sociokulturnom klimom koju je odlikovala retraditionalizacija kao ključna odrednica."

U recenziji ovog dela može se takođe pročitati i da monografija eksplicira "način na koji se istovremeno stvaraju i re-produkuju ideologije, shvaćene kao sistem deljenih ideja, verovanja, nastojanja, vrednosti, kategorija i reprezentacija, u odnosu na koje pojedinci, grupe ljudi ili cela društva opažaju, razumeju i tumače svet, a kroz koji se, zapravo, stvara šema za predstavljanje *nas* i *drugih*." Ključne reči koje povezuju ove predstave jesu, zapravo, strah od gubitka (nacionalnog) identiteta i strategija otpora prema onome ko, pretpostavljeno, taj identitet želi da "otme". Cilj povratka u "istorijsku tradiciju", kako proishodi iz analize, jeste preispitivanje pojedinih modela koje nam prošlost nudi i, uz pozivanje na njihov nesumnjiv autoritet, odabir onih istorijskih uzora koji su, unutar ovog diskursa, problem opstanka na "pozornici nacija" rešili uspešno.

Knjiga Ivana Đorđevića u suštini prikazuje transformaciju analiziranog žanra u domaćim okvirima od paradigme i motiva koji nikako ili neznatno odskaču od obrazaca postavljenih u globalnim (mahom zapadnim) uzorima, ka lokalnoj inačici koja uglavnom dosledno prati ideološka kretanja u javnim diskursima kasnih osamdesetih i devedesetih godina u Srbiji (kao i neizbežno, makar parcijalno, tematsko i stilsko reteriranje sa nacionalnog "mitologiziranja" nazad ka globalnom pop-kulturnom "fantaziranju" u pojedinim delima žanra poslednjih godina). Ne samo da se u ovoj knjizi ova kretanja jasno dokumentuju i prikazuju, ona se i dosledno antropološki interpretiraju i objašnjavaju kulturni transfer koji se odvija između razine globalnog i lokalnog, eksplicirajući šta to u tradicionalno postuliranoj žanrovskoj književnosti služi "tradicionalističkoj" svrsi, a koji pak elementi nacionalne mitologije (shvaćene u najširem smislu reči) dobro funkcionišu (istovremeno ispunjavajući i ideološko-političku ulogu) u sistemu kulturne reprezentacije koji je ranije postulirao da "leteći tanjiri ne sleću u Lajkovac". U ovoj monografiji eksplicira se kako je, i zbog čega, Lajkovac ipak stigao na *SF* mapu, i zašto je pruga naučne fantastike skrenula iz neotkrivene vasiona u tematsku nacionalnu vasseljenu.

Srdan Radović

Antropologija i teologija

Douglas J. Davies, *Anthropology and theology*, Berg, Oxford/New York, 2002, str. 236.

Antropologija i hrišćanska teologija tradicionalno su interpretirale religiju na različite načine i vrlo često su bile neprijateljski nastrojene jedna prema drugoj, sto-

ga su studije koje pokušavaju da povežu antropologiju i teologiju veoma retke. Profesor religije na Odeljenju za teologiju i religiju Univerziteta u Durhamu, Daglas Dejvis objavio je 2002. godine studiju *Antropologija i teologija (Anthropology and Theology)*, koja pruža jednu novu dimenziju antropološkog i teološkog pogleda na religiju. Daglas Dejvis je u brojnim radovima, kako iz teološkog, tako i iz antropološkog ugla, istraživao religijske fenomene, od onih najstarijih do pojave novih religija. Dejvisovo interesovanje za nove religije, tačnije Crkvu Isusa Hrista svetaca poslednjeg dana – Mormone, proizašlo je iz mentorskog rada sa sociologom religije Brajanom Vilsonom na Oksfordskom institutu za socijalnu antropologiju. Rezultat dugogodišnjeg istraživanja mormonske zajednice Dejvis je prikazao u četiri studije *An introduction to Mormonism* (2003), *Mormon culture and salvation* (2000), *Mormon identity in transition* (1996), *Mormon spirituality* (1987). Studija *Antropologija i teologija* nije koncipirana ni istorija antropologije religije, ali nije posvećena ni teološkom tumačenju svetih tekstova. Knjiga se sastoji od 8 poglavlja, u okviru kojih se nalazi veliki broj manjih poglavlja, obimnim spiskom bibliografskih jedinica i indeksom pojmova.

Budući da su retke studije koje pokušavaju da povežu ili izgrade "bolji odnos" između teologije i antropologije, osnovna ideja ove knjige je da kroz zajedničke koncepte rituala, otelovljenja, inkarnacije, simbolizama, sakramenta poveže ove dve discipline. Dejvis navodi kako je kroz istoriju, teologija "koristila" mnogo češće antropologiju, nego antropologija teologiju. Autor navodi da je Levi-Strosovo originalno antropološko tumačenje biblijskog mita značajno je doprinelo pokretanju teološkog odgovora. Sa druge strane sistematski teolozi nerado priznaju antropološke elemente u

svojim studijama, dok kao "poželjnog partnera za dijalog" vide filozofiju (Davies 2002: 2). Tako "teologija predstavlja formalnu refleksiju, opis i susret sa religijskim iskustvom, a antropologija teorijsku interpretaciju životnog iskustva određenih društava u celini" (Davies 2002: 1). Kao osnovnu razliku između antropologije i teologije, Dejvis navodi da se "fundamentalna razlika između antropologije i teologije, tiče postojanja Boga, budući da se teologija bazira na pretpostavci da Bog postoji, naglašavajući religijsko iskustvo, dok antropologija pretpostavlja da Bog ne postoji i proučava iskustva ljudi". Slična Dejvisovoj studiji, *Antropologija hrišćanstva (The Anthropology of Christianity)*, ur. Fenella Cannell iz 2006. Godine, kroz različite teme pokušava da pokaže na koji način su antropolozi bili veoma malo zastupljeni u teološkim studijama o Hrišćanstvu, u poređenju sa drugim religijama, ali i navodi "problematično područje između zvaničnih i praktičnih formi hrišćanskog izraza", dok studija Talala Asada prokušava da objasni da li hrišćanstvo samo stvara koncept religije koji je ušao u antropološko tumačenje religije.

Metodologija korišćena u ovoj knjizi je kako i sam autor navodi "veoma nesistematičana" zamišljena kao dijalog između teologije i socijalne antropologije, gde su ove nauke viđene kao dva pogleda na svet i životno iskustvo. Pored toga što je ova studija jedno pregledno istraživanje koje se u velikoj meri oslanja na brojne klasične teološko-antropološke studije. Koristeći komparativni metod Dejvis pretpostavlja da su "religijski procesi i praksa mnogih kultura uporedivi, stoga komparativni metod pokušava da otkloni osećaj jedinstvenosti i podstiče pojam kulturnog relativizma"(3). Jedan od osnovnih teoloških metoda odnosi se na verovanja i metoda dogmatske teologije, dok svaka kon-

fesionalna teologija koristi svoj metod koji se razlikuje (u katoličkoj teologiji koja se najviše oslanja na filozofiju Tome Akvinskog, dok se protestantska teologija zasniva na različitim tumačenjima Biblije). U gotovo svim poglavljima Dejvis se oslanja na klasične antropološke studije Frejzera, Malinovskog, Tejlora, Levi-Strosa, Meri Daglas, Marsela Mosa, dok posebno ističe značaj Roj Rapaportove studije *Ritual i religija u stvaranju čovečanstva* (1999) koja je prema njegovoj oceni ključni antropološki dodatak. Podnaslovom u uvodu, *Društvena nauka kao "teologija"*, pored veze antropologija-teologija, Dejvis ističe i vezu sociologija-teologija, navodeći pojedine sociološke i teološke debate o Milbankovoj tezi da je sociologija jedan vid teologije stvorena od strane sekularista (5).

Studija *Antropologija i teologija* predstavlja jedan novi pogled na ključne teološke i antropološke teme i koncepte, ali i istražuje susretanje zajedničkih tema kroz istoriju. Žrtva, otelovljenje, ritual, inkarnacija, simbolizam, povezani su tako da na novi način gde se osvetljava religijsko ponašanje i verovanje. Detaljna analiza osnovnih hrišćanskih rituala, ukazuje na ideju da religijsko ponašanje može da pomogne ljudima u učvršćivanju identiteta. Sumirajući veliki broj antropoloških definicija religije, Dejvis se u najvećoj meri opredeljuje za Gercovu definiciju religije kao »sistem simbola koji deluje tako da u ljudima uspostavi snažna, prožimajuća i dugotrajna raspoloženja i motivacije time što formuliše pojmove o opštem poretku egzistencije i obavlja ove pojmove takvom aurom faktualnosti da se raspoloženja i motivacije čine jedinstveno realističnim«. Na samom kraju uvodnog poglavlja Dejvis naglašava da su mnogi sociolozi i antropolozi religije, imali veliki uticaj na kulturu, kao što je Ernest Trelč koji je imao veliki

uticaj na razumevanje načina na koji je protestantizam uticao na zapadnu kulturu. Pod uticajem Trelča, Ričard Nibur nastavlja sa proučavanjima o denominacijskoj fragmentaciji i hrišćanskoj etici, dok je Trelčov uticaj na Luisa Dumonta bio prisutan u antropološkim studijama o porastu individualizma.

Nakon uvoda, drugo poglavlje pod naslovom *Otelovljenje i inkarnacija* kroz ideju o postojanju Boga kao čoveka u telu Isusa Hrista, problematizuje odnos duhovnog i telesnog. Tu uvodi različite pojmove od sistemske teologije, preko nesistemskih verovanja, zatvorenih verskih zajednica i religijskog ponašanja. Kontrola ponašanja je "posebno naglašena ukoliko je određena verska zajednica svesna svoje potrebe da održi postavljene granice prema autsajderima"(36). Oslanjajući se na teoriju Meri Daglas matrica-grupa, Dejvis navodi da neke zajednice imaju visok stepen kontrole kako nad verovanjem, tako i nad ponašanjem (kao kod Jehovinih Svedoka), drugi imaju visok stepen kontrole nad ponašanjem, ali ne i nad verovanjem (ortodoksní Jevreji, Kvekeri), dok u treću grupu spadaju oni koji imaju nizak stepen kontrole i u verovanju i u ponašanju (Anglikanska crkva). Kada govori prisustvu Božanske moći, kao primer uzima harizmatske pokrete, odnosno harizmatsko otelotvorenje koje se ogleda u prisustvu svetog duha kroz glosolaliju i "božanske darove". Sa druge strane, praveći poređenje između tradicionalnih crkvi i New Age pokreta, kao jednu od razlika navodi dominantan značaj tela i rituala kod New Age pokreta, dok kod tradicionalnih crkvi značaj sistemske teologije u odnosu na ritual. Teorija otelovljenja naglašava ulogu ponašanja kao oblika verovanja "od četvrtog veka i celibata monaha asketa u pustinjama Egipta, do večnog zemaljskog kraljevstva Mormona, imamo spektar du-

hovnosti tela koje odražava plastičnost misli za koju je religijska tradicija sposobna" (44).

Treće poglavlje *Spasenje i zasluge*, kao centralnu ideju predstavlja koncept zasluge koja je prisutna u svakoj religiji. Kao osnovu za tumačenje zasluge, kako u sekularnim tako i u religijskim formama, Dejvis navodi teoriju reciprociteta Marsela Mosa, koju dovodi u vezu sa zaslugama i darovima. Tako divezitet simboličke razmene predstavlja vrstu komunikacije i izražava dinamičku prirodu identiteta. Čak i potpuno odsustvo božićnih poklona, kao kod Jehovinih svedoka, izraz je religijskih ideja. Kada govori o kontekstima zasluge, Dejvis navodi smrt i život posle smrti kao veoma važne za hrišćanski koncept zasluge, naročito kada se dovede u vezu sa pojmom "besmrtnosti duše".

U četvrtom poglavlju *Žrtvovanje, telo i duh* autor istražuje ritual konzumiranja svete hrane kao forme žrtve koja nudi jednu vrstu otelovljenog znanja u okviru hrišćanske duhovnosti. U ovom poglavlju Dejvis se oslanja na Vilijema Robertson Smita koji je teologiju i antropologiju povezao upravo preko teme žrtvovanja, a kojeg je Meri Daglas je smatrala teologom koji je u velikoj meri doprineo osnivanju antropologije religije, posebno svojom studijom *Religion of the Semites* [1894(1889)].

Peto poglavlje *Ritual i iskustvo* nadovezuje se na autorova interesovanja u prethodnim studijama o ritualu koji je jednako važan kako za antropologiju, tako i za teologiju. Uz navođenje određenih definicija šta je ritual i na koji način su ga tumačili antropolozi kao što je Tejlor i Lič, Dejvis sumarno pokušava da prikaže značaj rituala u različitim crkvenim tradicijama. U antropologiji ritual je tumačen kao pristup u simbolički svet drugih ljudi. Oslanjajući se na van Ge-

nepovu teorija o ritualima prelaza, Dejvis tumači rituale krštenja, evharistije i u različitim verskim tradicijama. Tako konzervativni protestanti svoje religijsko ponašanje ne vide kao ritual, dok je ritual evharistije kao simbol podele između katolika i protestanata. U kontekstu protestantske tradicije autor naglašava ulogu muzike u protestantskom pevanju himni. Takođe, primećuje da je u protestantskoj i evanđeoskoj tradiciji teologija smrti i novog rođenja snažno povezana sam ličnom konverzijom. Povezujući ritual evharistije sa ritualom krštenja, Dejvis zaključuje da ukoliko je krštenje simbolički ritual inicijacije koje ima značenje umiranja stare i rađanja nove osobe, onda je evharistija ritual potvrđivanja (139).

Šesto poglavlje *Od značenja do spasenja*, odnosi se na to kako čovek spoznajom svog postojanja dolazi do suštine spasenja i na koji način spasenje uključuje moralnu promenu.

Spasenjem dolazi do pomirenja sa Bogom i čovek ponovo uspostavlja Božiju naklonost. Spasenje i konverzija donose sa sobom kontrolu, ali i osećaj Božijeg prisustva. Dejvis navodi primer Južnih Baptista u Americi koji iskustvo spasenja prenose javnim propovedima i molitvama. Mnoge verske zajednice pružaju snažnu socijalnu podršku novoobraćenim vernicima. Veliku ulogu u konverziji i spasenju imaju harizmatске vođe, gde se Dejvis nadovezuje na tezu Dejvida Aberbaha o psihološkom tumačenju harizmatškog vođe koje je povezano sa određenom traumom u njegovom životu.

U sedmom poglavlju Dejvis govori o odnosu između simbolizma i sakramenta i ističe da su antropolozi najčešće uključeni u ritual, kao posmatrači-učesnici, dok su teolozi vrlo često ti koji izvode crkvene rituale. Mnogi autori su se bavili odnosom simbolizma i sakramenta,

kao što je Viktor Turner i Don Spreber u svojim simboličkim studijama, ali i Karl Ranerov u katoličanstvu i Pol Tiličev interes za simbolizam u protestantizmu. Autor objašnjava viđenje Viktora Turnera o odnosu ideja i emocija kroz ideju polarnosti simbola, koje je Sperber definisao kao dva oblika znanja enciklopedijsko i simboličko. Kada govori o sećanju na religijsko iskustvo pojedinac ga može doživeti kao skup raspoloženja-sećanja koja mu pomažu u izgranji religijskog identiteta. Takođe, ukoliko pojedinac prelazi iz jedne verske zajednice u drugu oni svoje doktrinarne ideje mogu malo teže menjati, ali određene aspekte emotivne prirode koje je nosio prethodni ritual ne mogu tako lako promeniti. Dejvis razmatra i odnos između simboličkog znanja, vere i teoloških simbola, gde poredi katoličku simboličku prirodu čoveka i tela kao simbola čoveka, katoličkog teologa Karla Ranera i Pol Tiličovu protestantsku teologiju koja simbol vidi kao nešto što učestvuje u onome šta predstavlja. Tu govori o simboličkim svetovima, simboličkim telima, simbolizmu zla, simboličkom znanju u ritualima.

Poslednje poglavlje dijaloga između antropologije i teologije, osmo *Dar i harizma*, završava idejama Morisa Godelijeja i luteranskog teologa Džordža Lindbeka. Dejvis navodi teološku kompleksnost tumačenja Hrista kao "dara", u izgrađivanju odnosa između Boga i vernika. Lindbekova studija *Priroda doktrine* (1984) navodi se kao dobra osnova za dijalog između teologija i drugih društvenih nauka, budući da se oslanja na radove Vebera, Dirkema, Bergera, Gerca i brojine druge studije iz antropološke tradicije. Dejvis se slaže sa Lindbekovom kulturno-lingvističkom teorijom religije, gde se religija tumači kao kulturno-jezički okvir koji oblikuje život i misao, pu-

tem kojeg individue dolaze do shvatanja sebe i sveta.

Ova veoma iscrpna studija objedinjuje brojne antropološke i teološke koncepte, stavljajući ih u međusobnu vezu u različitim kontekstima. Međutim, čitanjem knjige stiže se utisak pre svega jedne nesistematičnosti, velikog broja podnaslova i manjih poglavlja u kojima su navedeni koncepti ili ideje nedovoljno objašnjeni. Ne postoji zaključak ili završna razmatranja koja bi pomogla u sumiranju velikog otvorenih i pokrenutih pitanja. Takođe, terminološki i sadržinski ova studija nije namenjena široj čitalačkoj publici bez antropološkog i teološkog predznanja. Sa druge strane, ne treba zanemariti veliki značaj ovakvi studija, pre svega u uspostavljanju dijaloga između antropologije i teologije. Knjiga je na određen način poziv kako bi se uspostavila moguća komunikacije ove dve nauke, dok su obrađene teme otelovljenja i spasenja, ljudske i božanske prirode, rituala i inkarnacije samo ključni zajednički elementi i osnov za nova istraživanja. Razumevanjem brojnih zajedničkih kategorija i način njihove interpretacije u različitim antropološkim i teološkim pravcima, studija predstavlja veliki izazov kako za antropologe tako i za teologe. Ono što je njena posebna vrednost jeste sumiranje određenih teoloških koncepata, na jedan sveobuhvatan način, od judaizma i ranog hrišćanstva, preko katoličanstva i protestantizma, sve do evanđeoskih crkava i pojave novih religija. Na taj način stiže se uvid u istorijski razvoj teoloških i antropoloških ideja, koje u istraživanju religije svakako mogu doprineti razumevanju kompleksnih religijskih identiteta danas.

Aleksandra Đurić-Milovanović